

Begravelsesskikke i Ribe Amt

Af A. M. Futtrup

Historisk Samfund for Ribe Amt har ønsket at få klarlagt lokale skikke i forbindelse med dødsfald og begravelser. Tidsrammen skulle være et par menneskealdre bagud. Af forskellige grunde vil det dog være nødvendigt at gå ud over de angivne geografiske og tidsmæssige rammer.

Skikkene

»Begravelsesskikkene veksle(r) i ustandselig fart«, siger Troels Lund i sit værk: *Dagligt Liv i Norden i det 16de Århundrede* (14. bog). Han siger også, at ligesom »hver slægt indbilder sig det modsatte og delvis finder trøst i, at skikkene ved jordefærd er de samme som for-dum, skifter de netop med feberagtig hast. Ingen mærker det. Uroligt indvæver hver slægt nye billeder på gammel grund«.

Som eksempel udnævner han København i det 19. århundrede, hvor forskellige begravelsesskikke har afløst hverandre: »Først samledes et indbudt følge af mænd i den afdødes hjem og fulgte til vogns kisten fra hjemmet til kirken. Så ophørte indbydelserne; hvo der ville, fulgte, dog blot mænd. Senere blev det almindeligt, at også kvinderne var til stede i kirken, først skjult i pulpituret, så åbenlyst i koret, til sidst i følget til kirkegården«.

Af disse sidste bemærkninger kan man slutte, at det var skik, at følget med den døde først har været i kirken inden jordpåkastelsen på kirkegården. At det har forholdt sig

anderledes i visse sogne på vore breddegrader, skal jeg senere vende tilbage til.

Men tilbage til Troels Lund og København. Han fortæller videre, at efterhånden »forlagdes højtideligheden hyppigt fra sognekirke til kapel på kirkegården«. Om udsmykningen af kisten bemærkes: »Fra en ringe begyndelse, et par blomster i kisten og på dens låg, voksede skikken op til at sende kranse, der til sidst blev så talrige, at de kunne dække ikke blot kisten, men gulvet foran den og stolestaders indgang fra kor til kirkedør. Samtidig holdt levende planter deres indtog som altersmykke ved siden af sorte draperier og flor, og, uden at man mærkede det, skiftede kistens farve fra sort til gul. Sluttelig genopstod den ældgamle begravelsesskik, ligbrænding«.

Så vidt Troels Lund, og vi kunne nok ønske at få nogle nøjere dateringer for, hvornår skikkene skiftede. Dog ved vi, hvornår ligbrænding blev anerkendt ved lov. Det var i 1892.

Og så kan det nok undre, at det har været sådan, at kvinderne et vist tidsrum har været udelukket fra at være tilstede i kirken ved en begravelse. I hvert fald i Nordby på Samsø kan man ikke være forbavset. Erik Aalbæk Jensen har i sin serie om »livet på øerne« en beretning der fortæller, at »Det kun var mændene, der gik til begravelse, for kvinderne havde travlt«. Travlheden var at sætte bagværk og andet godt på bordet før, ved og efter begravelsen, der var kl. 12. Men en god

stund forinden stillede mændene til kaffe og kager. De skulle fodres af og opvartes. Og det var kvinderne, der fungerede som »køgs« og »skaffere«. Inden »liget blev sunget ud og kørt til kirke, fik de nærmeste et vink om, at de var velkommen til spisning, og så kom de om aftenen, mændene. Kvinderne var aldrig med til spisningen heller«. De var åbenbart optaget af deres »MARTA-ROLLE«...

Denne beretning fra Nordby er skrevet i datid, så man kan formode, at kvinderne som deltagere i begravelsesfølget har opnået ligeberettigelse med mændene på ét eller andet tidspunkt. Men hvornår - det ved vi ikke. Ej heller gives der oplysning om, hvor længe den skitserede form for begravesskik har holdt sig. Nok i mange år, for skikke i et øsamfund plejer at holde sig længere end på fastlandet. Det ved vi fra vore egne øer: Mandø og Fanø.

Mandø

På Mandø er der i hvert fald to skriftlige kilder, som man kan holde sig til. Den ene er ret ny, hentet fra Aalbæk Jensens bogserie om livet på vore øer. Den anden kilde er fra 1947 og findes i Ribe Amts årbog fra samme år. Den er skrevet af Johanne Nielsen, der havde et ganske nøje kendskab til øen. Titlen på hendes artikel er: *Livet på Mandø i forrige århundrede*.

I hendes artikel findes der også en beretning om de skikke, der omgiver en begravelse. Jeg skal ikke her gå i enkeltheder, men et par forhold skal omtales.

Hvem der skulle »gøre hvad«, var åbenbart ikke så lige til. I hvert fald fortæller hun, at »det var et indiviklet studium«, som næsten kun de gamle koner med mange års erfaring kunne klare«. Med hensyn til ringning var det »to mænd af familien«, der skulle trække i klokkerebet. »Ganske vist«, beretter hun,

»var der en, der hver dag ringede solen op og ned, men at ringe for den døde var en venne-tjeneste, en sidste hilsen, det brugte man ingen betalt hjælp til«.

Det var konerne, der blev bedt til »ligklædning«, og det var snedkeren, der kom »og tog mål og lavede kisten efter dem«. Man blev også »budt til begravelse«. Det var en ung pige, der gik rundt til alle hjemmene. Hun tilhørte familien, men ikke den aller nærmeste. Hun var sørgeklædt og havde et sort tørklæde om hovedet. Når hun kom ind, sagde hun: »Jeg skulle bede jer komme i morgen og følge lig til jorde«. Den døde blev ikke kørt, men båret til kirken. Johanne Nielsen fortæller: »Når ligtalen var holdt og kisten båret ud og sænket i graven, og præsten havde kastet jord på, blev graven kastet til, mens klokken ringede og hele følget så til. Til sidst gik enhver hen og lagde sin hjembundne krans på graven«.

Fra den anden kilde, Aalbæk Jensen, »*Livet på øerne*«, er der hentet følgende: Edvard Hansen fortæller, at det stadig er sådan, »At det er seks mænd, enten af familien eller nærmeste vennekreds, der »kaster graven«, og det er de samme mænd, der efter udsyngning bærer kisten til kirke. Og der er det, som det plejer ovre i land«. Edvard Hansen fortæller videre. »Når vi har sunget, og præsten har talt, bærer mændene kisten ud og sænker den i graven, og præsten kaster jord på og beder fadervor. *Men efter det går vi ind i kirken, undtagen de seks, der har gravet og båret* (min fremhævning). De bliver ude, mens følget synger en salme, og præsten beder en bøn og lyser velsignelsen før sidste salme. *Når den er sunget, går vi alle ud på kirkegården* (min fremhævning), hver med vores krans eller buket, og lægger den på graven, som seks mænd har kastet til«.

Med det som her er fortalt af Edvard Hansen, kan det konstateres, at det, der foregår ved selve begravelsen, er anderledes »end ovre i land«, for at bruge Edvard Hansens eget udtryk. I hvert fald i dag. Vi løber ikke ind og ud og ind i kirken, men bliver der, indtil vi går til graven eller rustvognen.

Men lad det nu være. Det mest ejendommelige er, at der er sket en ændring fra Johanne Niensens beskrivelse til Edvard Hansens. Hvornår ændringen er sket med, at »følget« ikke var til stede, mens graven blev kastet til, vides ikke i skrivende stund. Ej heller hvorfor. Måske har det barske vejrlig spillet ind? Edvard Hansen oplyser også, at der står altid to kister på kirkeloftet. »Det skal strandejerne sørge for, alle os der har strandret. I sin tid var de til søfolk, som drev i land her, men vi har dem stadig« (kisterne). »Nu er det sådan, at når nogen dør på øen, låner de pårørende en af kisterne og sætter en anden op bagefter, for der skal altid være to«.

Det er også sådan, at mindesamværet i dag nærmest har den samme form som »ovre i land«. I Johanne Niensens artikel nævnes, at der efter begravelsen blev holdt »et gilde for særligt indbudte«.

Fanø

I Sønderho vil de ældre nikke genkendende til det med kisterne på loftet beregnet til »i-landdrevne søfolk«. I Sønderho havde man en kiste parat. Sigrid Petersen har fortalt, at hendes mand, Aksel Petersen, har været med til at bære »i-landdrevne søfolk« i en sort kiste. Den stod under orglet i kirken, mener Aksel Petersen. Desværre ved man ikke i dag, hvor kisten befandt sig. Den var beregnet til »genbrug«, er det blevet mig oplyst.

På anden måde fornægter Sønderho heller ikke sin tilknytning til havet, når det gælder

begravelseskikke. Det har været skik, at søfolkene hjembragte konkylier. De blev anbragt på gravene. I følge Sigrid Petersen kan man i dag - i hvert fald på to af gravene på kirkegården i Sønderho - finde konkylier.

På Fanø har det været sådan, og til dels er det stadig sådan i Sønderho, at »Man er blevet bedt til begravelse«. I Nordby var det en kvinde, »der bød ind«. Lederen af sognearkivet, Børge E. Hansen, har vist mig en kopi af en skifteprotokol fra 1856. Heraf fremgår det bl.a., at der i boet har været otte stk. halvsilke tørklæder. »Disse 8 stk. forefandt d. 6. juli, men deraf er 1 tørklæde foræret efter skik og brug til pigen Anne Marie Jessen for sin ulejlighed med at indbyde til begravelse«. I Sønderho ser det ud til, at der er sket en ændring vedrørende »indbydning« til begravelse«. Sigrid og Aksel Petersen fortæller, at i »deres tid« har det været en mand, der går rundt og »byder«, og det er altid en mand af familien eller en nabo. Og vedkommende tager sit mørke tøj på til det »ærinde«.

Det har sandsynligvis været anderledes tidligere. Hans Brinch, der døde i 1978, har i sin slægtsbog skrevet, at ved en begravelse »var den ganske familie mødt op«. Det var familien, der fulgte »den afdøde til graven. Er denne en kvinde, går en ung pige rundt til slægten og indbyder »til henfølle«. Omvendt hvis det er en mand, der er død«.

Hans Brinch har en skildring af en begravelse, »Mortens Begravelse«. Skildringen findes i en endnu ikke udgivet roman, »Protokol 11 og 12«. »Morten var blev begravet på en fredag, og i følge gammel skik og hæv i byen følger der aldrig prædiken over afdøde ved selve begravelsen. Man afsynger blot to salmer, een i kirkelågen - det sidste farvel med den ydre verden - og een ved gravene«. Her finder jordpåkastelsen formodent-

lig også sted. Derefter går man i reglen til afdødes nærmeste familie. Her har man så en eller anden form for komsammen. »Dagen efter, også efter ældgammel skik her, lægges oven på gravhøjen et lille ligvers i en glasramme eller trækasse. Æ gravkasse. Blomster og kranse kendes ikke her. Højst en konkylie eller et par skaldyr fra søen. Søndagen efter begravelsen gik altid den almindelige prædiken ud til fordel for afdødes ligprædiken«.

I 1953 udkom bogen »Ved det yderste hav«. Deri har forfatteren, Andreas Sørensen, også en skildring af en begravelse i Sønderho: Karen Mosts begravelse. Sammen med en naboræng skulle forfatteren bære »To høje skamler, hvorpå kisten skulle anbringes, medens bærerne »skiftede hænder« Min kammerat og jeg gik foran kisten, som mesedrengene ved en katolsk begravelse, vi gik lige op til alteret, hvor præsten tog imod hende«.

Af Andreas Sørensens skildring fremgår det, at jordpåkastelsen har fundet sted efter »højtideligheden i kirken«. Hvis disse to skildringer af begravelser i Sønderho er troværdige, og det mener stedkendte folk de er, så fremgår det, at man oprindeligt er gået til graven med den døde og ikke har været inde i kirken først. Det er først senere, at man er gået først ind i kirken inden jordpåkastelsen ved graven.

Hvornår er så denne ændring sket? Arkivlederen i Sønderho, Jørgen Lind, mener, det er sket i begyndelsen af 1800-tallet. Det er måske værd at erindre sig, at i følge kirkeordinansen af 1537 foregår »alt ved graven«. Kirken tages ikke i brug. Men det blev den nu alligevel. I hvert fald i august 1884. Det oplyser Niels Frederiksen, der henviser til Højskolebladet d. 4. august 1884. Niels Frederiksen fortæller i sin bog, *Sønderho - en by*

i *Vadehavet*, blandt andet følgende om en begravelse: »Dagen før begravelsen blev mænd og koner »bedt til klæd«. Mens mændene gravede graven, førte konerne liget i klædning. På selve begravelsesdagen gik der bud ud at komme til begravelse. Man samledes kl. 12½ i stervehuset til skænk og en salme. Kistelåget blev skruet til og nok en salme afsunget. I ligtoget gik mændene foran kisten og efter kisten kvinderne og mærkelig nok til sidst de nærmeste slægtninge. Efter præstens ligtale sang man et par salmer, og jordpåkastelsen fandt sted. Mændene blev tilbage og kastede graven til, hvorefter alle gik hver til sit«.

Mindesamværet

Det bliver fortalt af stedkendte folk i Sønderho, at ved »samværet« blev man ofte bespist med det kendte »Fanø-smørrebrød«. Tillavningen stod »de gamle koner for...«. De tog det som en ære og stillede med hvidt forklæde og den bedste kniv hjemmefra« (Erik Aalbæk Jensens bogserie. *Livet på øerne*). Af våde varer fik mændene en snaps og kvinderne en rødvinstoddy. Nu er det vist almindeligt, at der bliver tilbudt kaffepunch. Og i dag foregår mindesamværet for det meste på kroen eller i forsamlingshuset.

Men det kunne ske, at et familiemedlem eller nær ven til den afdøde ikke kunne være med til mindesammenkomsten. Så blev der også tænkt på dem. »Der skulle bæres hen«, som Sigrid Petersen udtrykte det. Det vil sige, at der blev bragt mad, det kunne være suppe eller smørrebrød fra kaffebordet. Det var ikke godt at glemme noget sådant.

Med i graven fik en kvinde sin »konfirmandlue«. Bestemte regler, som bl.a. afspejlede sig i klædedragten, havde en enke at rette sig efter. Hendes adfærd var også bestemt.

Jørgen Lind har oplyst, at Kromann i »*Gammelmands snak*« har fortalt følgende: »Når en kvinde blev enke, måtte hun ved kirkegang ikke sætte sig yderst i stolen, men altid inderst, og skulle slå skørtet op over hovedet. Hun skulle have et pænere underskørt på end sædvanligt. Hun måtte heller ikke rejse sig, når præsten læste evangeliet eller lyste velsignelsen over menigheden. Hvor længe en sådan form for kirkegang varede, meldes der ikke noget om.

En enkestand behøvede ikke at vare evigt. I følge Kromann: »Indgik en enke i et nyt ægteskab, skulle hun en bestemt tid lang efter forlovelsen klæde sig i halvmørk dragt, idet hun skulle begynde »at sørge af« efter sin første mands død. Derefter skulle hun et vist tidsrum klæde sig som gift kvinde, førend hun indgik i det nye ægteskab«. Det var sjældent, at der blev danset ved en kvindes andet bryllup. Med hensyn til en enkes kirkegang, som Kromann har beskrevet det, kan der fra Drejøj (Holger Rasmussen: *Landsbyliv*) berettes om, at »en enke skulle vise sorg over sin mand ved at løfte sit sorte skørt op over hovedet, når hun gik til kirke, og ej måtte hun tage det ned og ånde frit, før hun efter endt kirkefærd igen kom hjem«. Og H. F. Feilberg, som var præst i Darum fra 1876-1891, fortæller i *Dansk Bondeliv*, at »kvinderne, som har sorg, møder i kirken i sort dragt, rejser sig ikke op under velsignelsen og sidder nærmest ved væggen længst inde i stolen«.

Døderingning

Om »døderingning« eller »sjæleringning«, som en sådan ringning også kaldes, vil der blive fortalt i en senere artikel. I Sønderho ringes der ved dødsfald. »Døderingning« finder i dag i Sønderho sted kl. 12, når et dødsfald er blevet bekendt.

N. H. Kromann fortæller i »*Gammelmands Snak om Fanø og Fanøboere*«, at der blev ringet i »Hjembyen«, når et dødsfald indtraf. »Folk, der indfandt sig på gaden, stod stille under ringningen, ligeså køretøjer. Mændene blottede hovedet, og kvinderne foldede hænderne, alt i tavshed. Først når ringningen var ophørt, søgt man oplysning om, hvem der var død«.

I følge arkivets leder i Sønderho finder ringning ved dødsfald sted kl. 12. Enkelte standser vel op et øjeblik, men den kollektive reaktion ses ikke mere.

I Nordby røres kirkeklokken ikke ved meddelelse om et dødsfald.

Flere oplysninger

Det blev nævnt i indledningen, at Historisk Samfund for Ribe Amt har ønsket at få sat en undersøgelse i gang vedrørende begravelsesskikke i amtet. Arbejdet er i gang, som denne artikel er udtryk for.

I forbindelse med indsamlingen af oplysninger er der udsendt et spørgeskema til lokalarkiverne i amtet. Besvarelserne er ved at indløbe. Når der foreligger et omfattende antal besvarelser, vil de kunne give et billede af begravelsesskikkernes mangfoldighed i Ribe Amt.

Det skal nok vise sig, at »skikkene ved jordefærd« ikke er »de samme som fornum«. Men ét og andet vil nok være genkendeligt. Dog har jeg en anelse om, at skildringer af begravelser, hvortil kvinderne er nægtet deltagelse, som det skete engang i København og på Samsø, næppe vil forekomme.